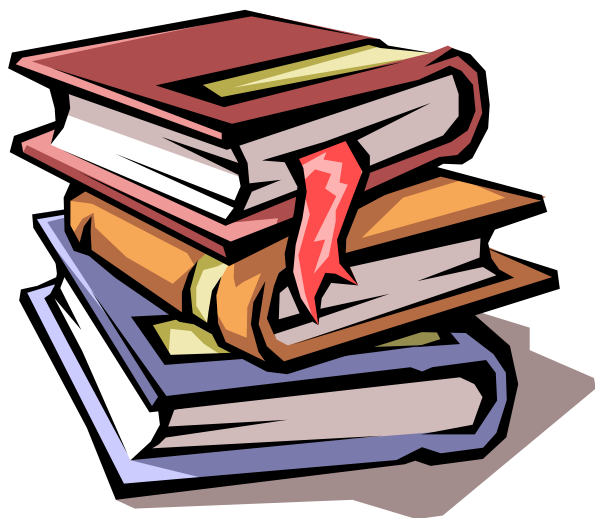

Т. В. Буцьківська

☞☞☞ ☞☞☞ ☞☞☞ ☞☞☞ ☞☞☞ ☞☞☞

*ВИВЧЕННЯ МАЛОЇ ПРОЗИ
М. КОЦЮБИНСЬКОГО
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ*

(Посібник для вчителів - словесників, учетилів початкових класів)

☞☞☞ ☞☞☞ ☞☞☞ ☞☞☞ ☞☞☞ ☞☞☞

Буцьківська Т. В. Вивчення малої прози М. Коцюбинського на сучасному етапі розвитку національної школи. Посібник для вчителів-словесників, учителів початкових класів.

В посібнику розв'язуються проблеми формування на матеріалі літературної спадщини видатного прозаїка українського патріотизму Михайла Коцюбинського. Аналізуються передбачені шкільною програмою твори в єдності змісту і форми, подаються варіанти уроків по вивченню оповідання «Ялинка» та інших творів малої прози; поглиблюються знання школярів з народознавства. Рекомендується для вчителів-словесників, вчителів початкових класів.

Рецензент кандидат педагогічних наук, доцент Донецького державного університету, член Національної спілки письменників В. В. Оліфіренко

ВІДЗИВ

на посібник Буцьківської Т.В. « Вивчення малої прози М. Коцюбинського на сучасному етапі розвитку національної школи »

Видатний талант М. М. Коцюбинського є дорогоцінним надбанням української літератури, важливим фактором навчання і виховання підростаючого покоління у школі й вузі. І саме тому радянське літературознавство і методика літератури приділяли максимум уваги «причесуванню» гуманістичних і демократичних ідей письменника у напрямку радянського гуманізму та соціалістичного реалізму, які вимагали розглядати творчість українських письменників тільки під кутом зору вульгарного соціологізму, вірності ідеям пролетаріату та його ідеологічному керівникові - комуністичній партії.

Отже, М. Коцюбинський десятки разів виглядав із під обкладинок радянських посібників та підручників як правовірний революціонер ленінського зразка та поборник революційного (читай радянського - О. В.) гуманізму.

Та, нарешті, прийшов час подивитись на постать українського письменника у правдивому світлі його справжніх народних і гуманістичних ідеалів. Однією з перших спроб такого переосмислення творчої спадщини М. Коцюбинського і є даний методичний посібник вчителя - практика Т. Буцьківської.

Відразу треба зауважити, що прагнення автора посібника правдиво висвітлити художньо - естетичні засади творчої лабораторії М. Коцюбинського на основі власної багаторічної педагогічної практики підкріплюються найповнішими публікаціями забутих або заборонених раніше джерел, зокрема спогадів нашого письменника - земляка М.Ф. Чернявського та нещодавно перевиданих І. І. Стебуном листів О. Аплаксіної до М. Коцюбинського.

Крім того, автор посібника свідомо прагне розв'язати проблему формування на матеріалі літературної спадщини видатного прозаїка українського патріотизму, поглибити знання школярів з народознавства, що так пишном розцвіло у рекомендованих для вивчення у школі творах малої прози М. М. Коцюбинського.

Отже новий, свіжий та актуальний погляд на творчу спадщину М.М.Коцюбинського вчителя - практика по-новому розкриває художньо-естетичні засади таких новел, як «Цвіт яблуні», «Сон», «В дорозі», «Ялинка» та ін. А образ видатного письменника - новатора та його творча спадщина розкриваються перед читачем - вчителем (*а саме йому адресований рукопис посібника - О. В.*) оновленими та гостро актуальними для вирішення проблем навчання і виховання в умовах нової української школи.

Переконливо вважаю, що посібник Т. Буцьківської відповідає основним вимогам до науково - методичних праць і вартий негайного видання для вчителів - словесників України.

В. В. Оліфіренко, кандидат педагогічних наук, доцент Донецького державного університету, член Національної спілки письменників України.

З М І С Т

Вступ	4
I. Виховання почуття патріотизму в учнів початкових класів на основі творів М. М. Коцюбинського для дітей	5
II. Вивчення оповідання «Ялинка» М. М. Коцюбинського в 5 класі.	6
III. Вивчення малої прози М. М. Коцюбинського в старших класах	
1. В пошуках життєвого ідеалу (за новелою М. Коцюбинського «INTERMEZZO»)	9
2. Від прекрасного в природі до прекрасного в людських душах (за новелою «Сон» М. М. Коцюбинського)	13
3. Драматизм оповідання «Сміх» М. М. Коцюбинського	14
4. Чи варто засуджувати Івана й Марію (за оповіданням «В дорозі» М. М. Коцюбинського)	15
5. Чи для дітей оповідання «Подарунок на іменини» М. Коцюбинського ?	16
6. Роздвоєне «я» в новелі «Цвіт яблуні» М. М. Коцюбинського	17
Висновок	21
Література	22
Додаток	23

ВСТУП

Вивчення літератури в школі спрямоване на формування всебічно, гармонійно розвиненої особистості. Через розкриття відображених у творі життєвих явищ, людських характерів, суспільних відносин здійснюється розвиток художнього сприймання, естетичних поглядів, смаків і потреб учнів, формування почуття патріотизму та національної ідеї, яка відбиває глибинні інтереси народу.

Саме формування почуття патріотизму займає одне з важливіших місць у виховному процесі сучасної школи завдяки засобам літературного пізнання світу. Тільки усвідомивши національну ідею - ідею збереження і розквіту народу, його культури та мови, способу існування та історичних перспектив можливо досягти єдино правильної мети - усвідомлення себе як частини великого українського народу. І її потрібно не боячись досягати, якщо вона правильна, якщо вона розкриває сили. Адже розвиваючи в молоді ті якості, які властиві народу, ті багатства, що створені українцями: рідну мову, культуру, ми формуємо справжніх патріотів.

Саме такий підхід в роботі з учнями звільняє процес від примусовості та заорганізованості. При цьому в дію вступають такі естетично - емоційні фактори, які забезпечують відсутність психологічного тиску на дітей у навчально- виховному процесі.

Та якщо Кузнецов Ю.Б. і Орлик П.І. в своїй праці «Слідами феї Моргани: Вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі» зазначають, що проблему сучасного вивчення літератури в школіможна сформулювати словами - «навчити читати», хоча і розуміють під ними не тільки складання слів із літер, а речень із слів та вміння бачити той глибокий зміст, який є культурою епохи, історією, духовним досвідом письменника, його покоління, але не вказують на важливість формування в учнів національної самосвідомості та національної ідеї, що є невід'ємною складовою під час аналізу малої прози М. М. Коцюбинського в школі. Тому читання - не тільки велика дослідницька, а й виховна робота.

Для того щоб учителю й учню полегшити роботу над малою прозою М.Коцюбинського, у даній роботі зібрано чималий матеріал з названих питань. Зрозуміло, немає вимоги давати повне тлумачення кожного рядка з творів малої прози. Це й не потрібно. Головне ж - при бесіді про художній твір показувати учням підхід до розшифрування змісту твору, його роль у літературному процесі, роль у формуванні національної свідомості та національної ідеї під час виховної роботи у процесі аналізу твору. Адже ще Г. Сковорода зазначав, що «Правильне виховання криється в природі самого народу, як вогонь в кремені». А твори, як відомо, пишуться на основі побаченого, почутого того чи іншого епізоду з життя народу.

Пропонована робота певною мірою має дослідницький характер. В ній немає чіткого розподілу годин на вивчення того чи іншого твору. В центрі аналізу - переосмислення цінностей, які впливають на формування в підростаючого покоління національної самосвідомості та національної ідеї, патріотизму та гуманізму.

РОЗДІЛ І
ВИВЧЕННЯ ПОЧУТТЯ ПАТРІОТИЗМУ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
НА ОСНОВІ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

На основі народних джерел М. Коцюбинський написав кілька коротких оповідань для найменших, що за формою скидаються на притчі: «Про двох цапків», «Дві кізочки», «Десять робітників», «Івасик та Тарасик», «Чого ж вони зраділи?». У кожному з них є певна повчальна думка. Письменник не надавав їм великого значення, не збирався публікувати. Наклеєні на картон малюнки і текст до них призначалися для занять з дітьми в колі своєї родини. Однак після першого опублікування окремою книжкою (1919) вони одразу зацікавили дітвору й інтерес до них не втрачається й досі.

Згадуючи про своє дитинство, затишне сімейне коло, дочка Михайла Михайловича Ірина Коцюбинська розповідає: «Ми уважно слухаємо про дурних, упертих цапків, які не хотіли поступатись один одному і загинули. Про Івасика і Тарасика. Про десять робітників - пальців, що допомагали працювати. Нас, дітей, дуже здивувала ця казочка. Ми ворушили своїми пальчиками і дивувались, що вони такі маленькі, але можуть бути помічниками в роботі. Розказував тато і про рибку, яку спіймали. Особливо шкода було рибку. Навіщо її замордували?».¹

Для малят ці мініатюри дають перші настанови в житті: як треба і як не треба поводитись. Так, в оповіданні «Про двох цапків» осуджується сліпа, безпідставна упертість, що спричинила загибель двох цапків, Потреба бути розсудливим, домагатися взаєморозуміння - основна думка «Двох кізочок». Уміння добре господарювати, працьовитість, дбайливість схвалюються в оповіданні «Десять робітників», а в «Івасику та Тарасику» висміюється злодійкуватий Тарасик, який хотів викрасти з Івасикового кошика рибку, але йому це не вдалося: великий рак вхопив Тарасика за палець. Оповідання «Чого ж вони зраділи?» засуджує жорстоке ставлення дітей до живих істот.

Саме з таких моральних чеснот і починається виховання національної самосвідомості та формування національної ідеї з початкових класів шляхом аналізу вище згаданих творів М. Коцюбинського, які у літературознавчих працях прийнято називати казками. За свідченням І. Коцюбинської письменник теж називав їх казочками у колі своїх дітей, хоч нічого казкового в них немає: ні незвичайних ситуацій, ні фантастичної сили багатирів, ні лісовиків, ні щезників. У них в алегоричній формі відбито народна оцінка тих чи інших вчинків людей, народне розуміння таких моральних категорій, як добро і зло, упертість і поступливість, чесність і брехливість та інше.

У родині Коцюбинських дітям дуже подобався вірш «Наша хатка», створений письменником у 1890 році. (До речі, цей вірш теж був зарахований до казочок у книжечці, виданій Київським товариством «Друкарь» у 1919 році. Книжечка так і називалась «Шість казочок». Крім п'яти розглянутих вище творів, вірш був шостою казочкою). Чіткий бадьорий ритм вірша викликає радісне збудження, світлі думки і благородні поривання. Не для затишного, ізольованого від усього світу, життя будується хатка. Вона буде відчинена для всіх:

Та зробимо в хатці низенькі пороги,
Щоб нас не минали дідусі убогі,
Щоб в хатку вступивши, на лаві сідали,
Про дива колишні нам думку співали.
За хаткою буде зелений садочок,
Навколо із квітів рясенький віночок,
Та жито посієм за садом на полі,
Щоб хліба вродило голодним доволі. (1, 279)

¹ Коцюбинська І. Спогади і розповіді про М. Коцюбинського. - К.: 1965. - С. 16.

У цих рядках сконцентровані майже всі моральні цінності українського народу: любов до праці, до людей, повагу до старшого покоління, їхньої мудрості; любов до природи і краси, піклування про голодних та знедолених. Це утвердження думки про невмирущість добра, про потребу жити і творити достаток і красу на землі. Вірш виховує в маленьких громадян повагу, доброзичливість до людей, піклування про всіх скривджених і знедолених. У цьому відбито думки і поривання молодого автора, що співзвучні з переосмисленням моральних цінностей на сучасному етапі становлення і розвитку національної школи.

Таким чином, аналізуючи твори малої прози Коцюбинського в початкових класах, слід звертати увагу на розуміння таких моральних категорій, як добро і зло, чесність і брехливість. Формувати в учнів думку про невмирущість добра, про потребу жити і творити достаток і красу на землі.

РОЗДІЛ II

ВИВЧЕННЯ ОПОВІДАННЯ «ЯЛИНКА» М. КОЦЮБИНСЬКОГО В 5 КЛАСІ.

Оповідання «Я лінка» М. Коцюбинського вперше було надруковане у 1895 році у Чернігові. У травні цього ж року автор писав з Криму до Бориса Грінченка: «Видання мені сподобалося. І то дурниця, що папір не з кращих, аби можна читати. Зате дешево і саранна коректа».¹

Невеличкий світ Василька - героя оповідання «Я лінка» - з чарівною сільською природою, добрими людьми, повагою до традицій та обрядів українського народу зображений настільки мальовничим, що видається справжнім, реальним.

Автор глибоко розуміє душу дитини. Василько, найстарший з дітей у селянській родині Якіма та Олени, як і вся сім'я, з нетерпінням чекає великого новорічного свята - Різдва. Батько давно пообіцяв синові поставити ялинку на свято. І як же пестував, доглядав її хлопчина, аби швидше побачити її в хаті!

І коли з розмови дорослих він дізнається, що батько хоче продати ялинку, яка росте в їхньому саду (від шевця треба викупити чоботи для дружини), він, щоправда, несміливо, протестує:

«-Тату,-обізвався Василько тремтячим голосом,- та ж то моя ялинка, ви її подарували мені ще тоді, як мене похвалив учитель.

На блакитні очі білявого Василька набігли сльози. Йому жаль стало зеленої стрункої ялинки, що одна звеселяла зимовий садок. Батько глянув на сина, Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток» (1, 97).

Васильку страшенно «жаль стало стрункої ялинки» (1, 97), але він дуже любив батьків і співчував їм. Недаремно в нього виникає питання: «Чого батько журяться? Чи того, що нездужають, чи того, що нема грошей викупити від шевця мамині чоботи»(1, 97). Хлопчина жертвує своєю втіхою заради сім'ї і навіть сам погоджується віднести ялинку панам.

Саме такі риси як доброта, повага до батьків, які є характерними для українців, правдиво і переконливо показані в творі на прикладі головного героя. А проте, що Коцюбинський добре знав звичаї українського народу, засвідчує і Потупейко М.: «Слід зауважити, що на відміну від традиційних творів подібного призначення в «Ялинці» описуються не казкові пригоди хлопчикав Різдв'яну ніч, а реальне народне життя».²

Не менш важливу роль в оповіданні відіграють і художні засоби. Зокрема, метафора «затремтіла» найбільш вдала для передачі почуттів батька і сина в сцені рубання ялинки. Ніби жива істота «ялинка затремтіла від низу до верхечка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг» (т.1, 98).

¹ Коцюбинський М. Тв. У 7 т. т.5.- К.: 1973, - С. 54

² Потупейко М. М.Коцюбинський. Ранній період життя і творчості. - К.: 1964,- С.101

Використовуючи порівняння, автор показує ялинку як живу істоту, що радіє, коли бачить Василька і його батька, по-своєму відчуває і переживає події. Вона лякається і тремтить, наче людина, якій роблять боляче, коли починають її рубати. Письменник порівнює коливання гілочок ялинки на вітру з рухами радості. Він зауважує, що зелене деревце, «наче зраділо гостям» (1, 98). Або, коли Васильків батько почав рубати ялинку, вона затремтіла, «наче злякалася несподіваного лиха» (1, 98). І чим далі рубали її, тим більше вона дрижала, «наче в пропасниці» (1, 98).

Грамотично порівняння найчастіше приєднуються такими сполучниками: як, наче, неначе, мов, немов, ніби і так далі.

Описом суворої зимової природи письменник насторожує читача, вводить його в атмосферу тої стихії, в ті обставини, в які потрапив Василько. З майстерного мережива тропів яскраво вимальовується картина передсутінкового лісу: «вітер гуляв межі дерев», кружляло «чорне вороння», «чорною стіною» насувався на Василька ліс, грізні й байдужі стояли у заметах «кострубаті дуби». Невдовзі поламалися сани. Василько заблукав, але він не розгубився, хоч йому, природно, було холодно й страшно.

Під пером майстера дерева в лісі ожили, зробилися безпосередніми учасниками зображуваних подій, розпалювали фантазію Василька: «Здорові дуби стояли в лісі, мов страховища, і звідусюди простягали до нього цупкі чорні гілки. Василькові здалося, що то мерці, закутані білим покривалом, простягають до нього свої руки» (1, 100).

Юні читачі, пропускаючи такі картини крізь свою чуттєву сферу, несамохідь стають співпереживачами подій, що ці картини зворушують їхню душу, викликають певні позитивні емоції (вболівання за долю Василька) і є запрограмованими письменником. А розвиток почуття - чинник, як відомо, не другорядний. Уявімо, як після таких похмурих, зловісних описів дитину охоплює радість, коли вона дізнається, що всі нещастя хлопчика минулися, що він не загинув у холодних лісових хащах. Василько повернувся додому і «весело щебетав, оповідаючи свої пригоди в лісі».

Не менш важливим є і народознавчий аспект твору у формуванні в сучасного читача національної самосвідомості та національної ідеї. Чи можна називати себе справжнім патріотом, не знаючи звичаїв, традицій та обрядів рідного народу? Ні! І перші кроки слід робити від найбільш відомого, знаного учнями. І чи не таким святом є Різдво? Адже це і Святий вечір, згаданий у творі, і обрядова страва - кутя, неодмінний атрибут цього свята.

Їх значення і роль неодмінно потрібно з'ясувати і донести до юного читача не «в кривому дзеркалі», а, по суті, як частинку душі народної.

«Різдво (Різдво христове) - одне з християнських свят на честь народження Ісуса Христа... А православне Різдво Христове припадає на 7 січня»¹.

«Кутя - обрядова їжа з ячмінних або пшеничних зерен, уживаних з солодкою підливою напередодні Різдва чи Водохреща»².

Тільки потім розпочинати роботу над змістом. Після з'ясування конкретно історичних умов слід розглянути всі чотири частини твору, дібрати до них заголовки, складаючи стислий план, що може мати такий вигляд:

1. Батько продає Василькову ялинку.
2. Пригоди хлопчика по дорозі в місто.
3. Сум і горе Василькових батьків.
4. Благополучне повернення сина додому.

Головну увагу слід приділити Василькові - центральному персонажу. Його почуття і переживання найповніше розкриті в першій і другій частинах оповідання.

Головні моменти в розвитку почуттів і переживань хлопчика:

¹ Потапенко О., Кузьменко В. Шкільний словник з українознавства.- К.: Укр.письм.-1995 С.216

² Там же

а) Батькове рішення продати ялинку і Васильків сум, почуття синівського обов'язку.

б) Почуття, що охопили хлопчика, коли було зрубано ялинку.

в) Свіжий пеньок від красуні - ялинки доводив Василька до сліз.

У II частині :

а) Страх Василька, коли він заблукав у лісі.

б) Рішення - «Треба конче знайти дорогу».

в) Жахлива здогадка хлопчика - вовки !

г) «Переляканий, без шапки... мчався Василько по дорозі».

Ці моменти слід виділити як під час виразного читання, так і в коментарях вчителя.

Для більш глибокого розуміння тексту слід поставити перед учнями кілька проблемних питань на зразок:

1. Чому батько Василька згодився продати панам ялинку?
2. Як до цього поставився хлопчик?
3. З чого видно, що хлопчику притаманні почуття, характерні для українця? Назвати ці почуття, риси вдачі. (Н-д: доброта, повага до батьків та ін)
4. Яким ви уявляєте собі хлопчика?
5. Якої вдачі був Василько?
6. Чим він вам подобається?
7. Як поводить себе Василько і що переживав у той час, коли батько рубав ялинку?
8. Про яке свято згадується у творі? Чим це можна довести?

Розповідаючи про Василька, слід описати його зовнішність словами тексту: «На блакитні очі білявого Василька набігли сльози.» Він блакитноокий, білявий, невеликого зросту хлопчик, за віком майже ровесник п'ятикласникам. Йому дванадцять років. Василько працьовитий, слухняний. Ми знайомимося з ним у той час, коли він «сидів долі та м'яв мак до куті», допомагаючи матері готувати вечерю. А далі у вчинках та поведінці розкривається характер хлопчика. Хоч як було шкода Василькові зрубане деревце, все ж він жаліє хворого батька і сам везе ялинку в містечко. Вразливий, чуйний, жалісливий до всього, хлопчик особливо глибоко переживає, коли рубають його улюбленицю, що звеселяла весь садок. Василько не тільки слухняний син, а й хороший учень. Батько подарував йому ялинку за те, що добре вчився. Окрім цього хлопчику притаманні ще й доброта, повага до батьків, знання і дотримання звичаїв, обрядів, що є невід'ємними складовими в світогляді патріота-українця.

Йому притаманні спостережливість і кмітливість під час перебування в лісі. Під час зустрічі з вовками кмітливість і розсудливість перемогли страх.

Таким чином, під час роботи над змістом вимальовується привабливий образ сільського хлопчика, описуються всі нещастя, що нагло звалилися на його голову: улюблену ялинку, єдину Василькову радість, зрубано; ідучи до міста зимою, в хуртовину, заблудився в лісі; зустріч з хижими вовками зовсім перелякала хлопчика,

-
та все ж він перемагає неgodу і власні страхи, виходить переможцем у боротьбі зі стихією; з'ясовуються найбільш характерні для українців риси вдачі: доброта, порядність, повага до батьків, знання і дотримання традицій, звичаїв, обрядів рідного народу героєм оповідання; виховуються притаманні українцям позитивні риси вдачі та любов і повага до традицій рідного народу у школярів.

На закріплення матеріалу уроку слід подати учням письмовий переказ частини оповідання, яка починається реченням : «В садку лежав глибокий сніг» і закінчується словами «...не стало видно пенька».

А вдома учні підготують розповідь на тему : «Василькове Різдво» за самостійно складеним планом.

РОЗДІЛ III
ВИВЧЕННЯ МАЛОЇ ПРОЗИ М. КОЦЮБИНСЬКОГО В СТАРШИХ КЛАСАХ.

ЧАСТИНА I

В ПОШУКАХ ЖИТТЄВОГО ІДЕАЛУ (ЗА НОВЕЛОЮ «INTERMEZZO»
М. КОЦЮБИНСЬКОГО)

На початку ХХ століття не досить було писати в манері ХІХ століття. Виникла потреба дальшого підсилення чутливості того найкращого камертона, що зветься мистецтвом, і на цю потребу відгукнулась література в особі багатьох її майстрів. Намітилась тенденція до психологічного аналізу, до урізноманітнення засобів розкриття людської душі.

М. Коцюбинський використовував досягнення імпресіоністської прози, підпорядковуючи відповідні засоби реалістичного відображення дійсності. І це збагатило загальнолюдський досвід, допомогло створити йому образи, типи, за якими людство судить і про тип людини - українця і про тип людей початку ХХ століття взагалі. У віковичну думу художників світу про землю і селянство він приніс своє вистраждане народом і усвідомлене ним, художником: селянство красиве у праці, моралі, побуті, чисте в помислах, світле в ідеалах, різне в характерах і долях, але то - наслідок конкретних умов суспільного розвитку.

Його твори - літопис життя і боротьби. В усіх його образах, типах постає народ - працелюбгий, мудрий, щедрий, багатий душею, красивий природною дюдяністю і великий, як кожен народ творець, що зазнає вічних мук приниження, невизнання гніту, але бореться і живе - сам стає джерелом життя, бо в його грудях - сила Землі, бо в його серці - вогонь Прометея.

Трагічний образ мужика («INTERMEZZO»), тобто народу, який зустрівся героєві на просторах кононівських полів, тривожив творчу уяву Коцюбинського до останніх днів його життя. У автора, на диво, цінне світорозуміння і глибока філософія життя: у нього все - сонце, земля, людина, космос - постає в уяві як гармонійно єдине й осмислене в русі та розвитку. Тому він відчуває свою цілковиту спорідненість з ними як художник; навіть епізодичні постаті завжди набувають у нього всезагального значення, а слово - символічної глибини і багатозначності.

Не випадково ж доля людей і землі завжди однакова; недаремно герої Коцюбинського розуміють і відчувають землю, а вона їх, що є властивим для характеру українців; природа в нього олюднена, а люди красиві природністю. Ці люди - малі й знедолені - стали причиною його великих тривожних для всього світу дум. Адже «художник... має трохи інші очі, ніж другі люди, і носить в душі сонце, яким обертає друбні дощові краплинки в веселку, витягає з чорної землі нна світ божий квіти і перетворює в золото чорні закутки мороку» (ІУ. 144). Так писав Коцюбинський про свого героя.

Але то він був сам тим героєм - художником з надзвичайно витонченою технікою, з мистецьки загостреним баченням, з умінням напрочуд близько стати до природи, співати красу степів, аромат зір, вчитуватися в ієрогліфи моря - і все це у вишуканих образах переносити в сонячну книгу життя, яка збагатила нашу літературу, нашу культуру взагалі.

Як зазначає Михайлина Коцюбинська, то його художнє бачення не загальноінформаційне, а мистецьки загострене і неповторно індивідуалізоване. Воно саме вже є мистецьким актом.

А найприкметнішою ознакою засобів відображення цього бачення є вимальовування портретів, їх всеосяжна реалістична локальність: етнографічно - побутова, соціально - психологічна, змістовно - ситуаційна, контекстна. Автор настільки зрідняється з світом своїх героїв, так проймається їхніми болями, настроями, переживаннями, що стає їх часткою душі і тіла, мислить і відчуває, як

вони. Але письменник не розчиняється в своїх героях, лишається самим собою, великим художником, мислителем, народним речником.

Саме таку картину бачить читач у досить-таки нелегко написаному чудовому «INTERMEZZO», цій сповіді безпорадного поета - страдника. Жорстока рука долі «взяла вже тоді його душу, як скрипку, до своїх пазурів, і почала вигравати на нечуваній ще в нашій літературі мелодії».¹

І саме такі «мелодії» могли лоскотати нерви в тогочасному суспільстві різними верствами. Вони не помічали, що письменник гине, що він пише замість пера кінцем загострених нервів, що дзеркало його душі трощиться на дрібні скалки, яким ніколи не судилося уже зібратись до купи. І, як зазначає М. Ф. Чернявський, то чув це Коцюбинський, чув, як своє *momento mori* (лат.пам'ятай про смерть). Цей твір назвати новелою досить важко. Скоріше це лірична (або лірико-драматична) поема в прозі, написана до того ж у ключі симфонії. Образи Коцюбинського бачимо, чуємо, сприймаємо дотиком, часом навіть відчуваємо запах, вони впливають на інтелект і душу, збуджують бажання, перетворюють звичайне в щось поетичне і раніше не знане. У них звучить надія на майбутнє, готовність боротися за нього, любов до трудящої людини, до її праці, до всіх її нормальних, здорових духовних і матеріальних потреб, до землі, що здатна всіх нагодувати, як те молоко, в якому художник пізнає «екстракт муки».

В цій поемі в прозі розкрито душу письменника велику і важку, повну «туги й невимпаних сліз» (П.150), вагітної всіма турботами світу, темної от жалю до нещасної землі, яка стала символом Вітчизни, дума про долю якої стала пафосом творів про селянство. Адже ліричному герою занадто важко: з усіх міських вулиць на нього тисне рев потоку життя. І єдина мета - захватись від нього, поринути в сільське життя, поринути туди, де нужденна купка солом'яних стріх і багато сонця, цього благородного світила, яке й дало автору псевдонім - Сонцепоклонник. «Сонце! Я тобі вдячний. Ти сієш у мою душу золотий засів - хто знає, що вийде з того насіння? Може вогні?» (II.278).

І, сам дитя землі, вже говорить із матір'ю: «Вітаю. Спочивай тихо під сонцем, ти така ж втомлена, земле, як я. Я теж пустив свою душу під чорний пар,» та «Ніколи перше не почув я так ясно зв'язку з землею, як тут. В городах земля одягнена в камінь й залізо і недоступна»; тут земля - це не лише вода із криниці, молоко і хліб: «Я тут відчуваю себе багатим, хоч нічого не маю. Бо ... земля належить до мене. Вона моя. Всю її, велику, розкішну, створену вже - всю я вміщаю в собі. Там я творю її наново, в друге - і тоді здається мені, що ще більше права маю на неї» (П.279). Бо земля і людина - різновеликі часточки розумної матерії, бо земля тут - символ Вітчизни, а він - її творець, її син, її образ і її породження.

Коцюбинський не тікає від села, саме там шукає образи, теми, людину, відкриває джерело натхнення: «Ми таки стрілись на ниві - і мовчки стояли на ниві - я і людина. То був звичайний мужик» (II.281) Крізь нього він раптом побачив усі контрасти, потворні страхіття життя. «Він був для мене, наче паличка для дирижера, що викликає раптом з мертвої тиші цілу хуртовину звуку» (II.281)

І душа поета вся поринає в ці звуки, в яких чутно відлуння того, що п'ятеро діток не забрала гарячка, що когось становий раз на тиждень б'є в лице і т.д. Саме для цих людей натягуються струни душі письменника, і спів його - для полегшення їхньої долі. Цей спів лине від серця героя, яке стало вмістилищем вселюдських переживань, надій і відчаю. Він відчув, що в людському небі треба погасити криваве сонце несправедливості і засвітите нове. І в цьому має допомогти автор своїм словом.

І хоча в новелі мають місце картини злиднів, змальовані не як потворне: «купу чорних солом'яних стріх, затертих нивами, дівчат у хмарі пилу: брудних, негарних, з обвислими грудьми, кістлявими спинами... блідих жінок у чорних потертих запасах, що

¹ Чернявський М.Ф. Червона лілея /спогади про Коцюбинського; К.: Дніпро - 1989,- С.86

схилились як тіні, над коноплями: пранцюватих дітей в суміш з голодними псами» (II.281). І т.д., та все ж не варто зупинятися тільки на цих моментах твору, викликаючи відразу до життя селянства в Україні ХХ століття, притуплювати читацькі інтереси. Навпаки, щоб зацікавити читача, варто зупинитися на прекрасному. Це і «колосистого моря» пшениці, ячменів прибіїв, шовковий шелест його, «безмежність», і, «теплу, живу, непереможну міць». Це і прекрасна поетична фантазія письменника-українця, в якого живуть, думають і відчувають трави і квіти, хмари і сонце. Він вступає в розмову з птахами, жайворонки «б'ють дзьобами в золото сонця», «грають на його проміннях, наче на струнах», «сіють пісню на дрібне жито і засівають нею поле». Саме таку щедрю поетичну фантазію, щоб «підглядіти», як маленька сіра пташка тягла вгору «невидиму струну від землі аж до неба», другу - «з неба на землю», «єднала небо з землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля» могла мати тільки та людина, яка отримала з раннього дитинства правильне виховання, суть якого криється в природі самого народу, «як вогонь в кремені» (Г.Сковорода). І проходить через цілі віки історії рідного народу, саме знання цієї історії і розвинуло в Коцюбинського *audition coloree* - «кольорове слухання», що є не ребусом з кольорового сонету Рембо, а цілком природний вияв збудженої жахом уяви, в якій все перемішалось. У нього - це звукова кристалізація, зміст цілого ряду процесів психічних, це сума величезної маси найрізноманітніших вражень. Хто знає, чи в глибинах віків, коли творилась мова, яскравий звук (Р) не асоціювався з яскравим червоним кольором так, як показав Коцюбинський, де звук жайворонка асоціюється з червоною куколлю. Цікаво, що в індоєвропейських мовах у словах на означення червоної барви скрізь знаходимо (Р). А почуття мови - свідоме чи несвідоме - її мелодії, її барви було в Коцюбинського геніальне. Та завжди визначальним у нього був зміст, змістові корились барви і звуки.

І хоча сцена одна в творі змінюється іншою, та суть лишається в одному: від гармонії в природі - до гармонії між людьми. Адже коли герой опиняється за містом, серед природи, то помічає: «Ах, як всього багато: неба, сонця, веселої зелені» (II.300) і милується красою світу, усвідомлюючи себе невід'ємною часткою матері-природи, як і наші далекі пращури багато віків тому: «На небі сонце - серед нив я», - зауважує він. І даремно в ролі дійових осіб виступає Сонце, Зозуля, Жайворонки і т.д. Бо саме Богу Сонця поклонялися наші пращури, цьому всемогутньому слов'янському божеству, що втілювало життя, тепло, світло. Для нього сонце - животворна сила, як для органічного світу, так і для всього живого, це ідеал. І чи не закономірним є те, що М. Коцюбинського назвали Сонцепоклонником, як і арабський письменник Х століття аль-Масуді називав слов'ян-язичників сонцепоклонниками. Адже, як зауважує автор, «коли лежиш в полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то помічаєш, що в ній є щось не земне, а небесне» (II..305). І саме прогулянки в полі, споглядання загадкового чарівного світу природи відновлюють його сили. Запахи, голоси, кольори природи все більше проникають у душу героя, заповнюють її мажорним оптимістичним настроєм: «Повні вуха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна. І повні очі саява сонця» (II..309). Сонце змінює не тільки настрої героя, воно просочується в глибину цього серця, переповнює все його єство, надає якогось іншого смислу його буттю. Спостерігаючи картину заходу сонця, письменник тонко висловлює цю думку: «...сонце, бажаний гість,- і коли ти відходиш, я хапаюсь за тебе. Ловлю останній промінь на хмарах, продовжую тебе у вогні, в лампі, в фейєрверках, збираю з квіток, з сміху дитини, з очей коханої. Коли ж ти гаснеш і тікаєш від мене - твою подобу, даю наймення їй «ідеал» і ховаю у серці. І він мені світить» (II..309). І цей ідеал є головним у творі, бо це ідеал прекрасного, ідеал гармонії.

Прослідковуючи поведінку птахів, зокрема зозулі і жайворонка, помічаємо: як тільки ліричний герой залишає місто, відходять на другий план і його турботи, щохвилине хвилювання, і на якийсь момент в його душі запановує рівновага. Ось ця мить зображена у творі: «Як тільки бривка вкотилась на широкий зелений двір - закувала зозуля. Тоді я раптом почув велику тишу». І це цілком закономірно. Бо в

народній символіці цей птах є символом передбачення і пророцтва. Неначе таємничий зв'язок поєднує її з людиною. Цей птах бере активну участь у зміні морального життя людини, хоча також позначає і самотність, безпритульність. А перед такими таємничими загадками життя як передбачення і пророцтво завмирає все живе. Але це не надовго. Так і в творі ця тиша поступово починає заповнюватися голосами. Спочатку це все та ж зозуля, що «б'є молоточком у кришталевий великий дзвін - ку-ку! Ку-ку! - і сіє тишу по травах » (II..274), а пізніше її «журливе» «ку-ку - спливало, як сльози по плакучій березі і змивало...утому» (II..281). Поміж цим до нього приєднується неповторна пісня жайворонка. Вона зливається з «симфонією полів», відокремлюється в ній як провідна партія і підсилює основну образну тему твору - наростаюче мажорне розгортання образу сонця. Ця частина є кульмінаційною в новелі. Бо саме в ній простежується найбільш тісне поєднання людини і природи, пошук гармонії, ідеалу.

«Як вони оце роблять, цікавий я знати? Б'ють дзьобами в золото сонця? Грають на його проміннях, наче на струнах? Сіють пісню на дрібне сито і засівають нею поля?»

Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем. Тріпала крильми на місці напружено, часто і важко тягла вгору невидиму струну від землі аж до неба. Струна тремтіла й звучала. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо з землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля» (II.307)

Вражають надзвичайна поетичність і сприйняття природи письменником, несподіваність і яскравість його образного мислення. Коцюбинський, як і кожний українець, ще з молоком матері увібрав у себе любов до рослинного і тваринного світу, він вивчав його, нотував свої спостереження в записнику. Природа давала йому естетичну насолоду. Її гармонія, лінії, барви нерідко надихали художника на натхненні рядки, що потім яскравими картинами входили в його твори, але кожного разу це було нове відкриття.

Отже, багатоголосся природи з окремих, спочастку несміливих, партій зливається в мажорну оптимістичну симфонію. А що ж відбувається з іншою дійовою особою - «Утомою»? Вона спершу цілком заволоділа героєм, але поступово відступає під тиском життєстверджуючих сил природи. Вона ще зрідка нагадує про себе то хмариною, то тінню, то нажене хвилинний сум, та й знов поступиться місцем Сонцю, його всеперемагаючій ході. Саме сонце й жайворонки, шовкове шумовиння полів і зозуля «змивали його утому». І зіткнення образів «моя утома» і «сонце» становить ядро образного конфлікту новели, що чітко прослідковується в усній народній творчості як зіткнення Добра і Зла та неодмінну перемогу першого, а в новелі - Сонця над Утомою. Цим і пояснюється поступове зникнення Утоми і все більше проникнення в душу героя того життєстверджуючого оптимістичного тепла, яке несе сонце, що становить основну художню структуру новели. Інші образи, що наче аранжують цей конфлікт доповнюють і поглиблюють його, можна також умовно поділити на дві групи: з одного боку - моя утома, залізна рука города, людське горе, з другого - сонце, ниви в червні, три білих вівчарки, зозуля, жайворонки. Перша група пов'язана з важкими почуттями героя, друга - з мажорними, оптимістичними.

Ці дві групи неначе встають у конфлікт. «Неначе», тому що насправді вони не стикаються, не взаємодіють як образи-персонажі. Конфлікт тут нагадує більше конфлікт у музичному творі, коли протиставляються різні теми, скажімо, мінорна і мажорна, різні мотиви. Звідси надзвичайний симфонізм новели. І назва її запозичена з музичних творів. Її смислове значення прояснює і поглиблює зміст «INTERMEZZO». Перерва в даному разі - це пошук гармонії, життєвого ідеалу, пошук шляху до відродження, самостійного життя. І саме в цих критеріях сконцентрована наша національна ідея, що переходить через цілі віки нашої історії.

ЧАСТИНА II

ВІД ПРЕКРАСНОГО В ПРИРОДІ ДО ПРЕКРАСНОГО В ЛЮДСЬКИХ ДУШАХ (ЗА НОВЕЛОЮ «СОН» М. КОЦЮБИНСЬКОГО)

Неперевершений майстер малої прози Михайло Коцюбинський розкрив широкі можливості прийому сновидіння в новелі «Сон». Причому сновидіння у нього на стільки яскраві, близькі до дійсності, що він з повним правом може ставити питання: «Чи ж снилося мені?» Чи сон це справді? Для чого сон? Щоб яскравіше викласти біль поетового серця, серця, переповненого людським горем, у новелі «Сон» автор протиставляє два світи: задушливої обивательщини і справжньої краси життя. Сон - це, може, навіть і не ідеал письменника, це просто повнокровна дійсність, на яку людина має право.

Приєм сновидіння Коцюбинський використовує не для втечі від дійсності, а для того, щоб заявити на повний голос, що така дійсність не має права на існування, що її необхідно змінити, очистити від негативних проявів суспільного життя. І з цією метою Коцюбинський вводить елементи прекрасного в оповіданнях за допомогою пейзажу. До нього пейзаж ще ніким з письменників не був так олюднений, щоб міг викликати в читача почуття гуманності. Скрізь у нього ми знаходимо постійне уподібнення природи людині: «Море гойдалось. І як тільки воно одхилялось от стелі, вона одкривала червоні ясна. Але зараз мілким любовним рухом, як поцілунком, море знов затягнуло той свіжий здоровий рот» (III.133-134). Або : «Щось, певно, страшне колись сталось, коли земля була молода і гарячіша. Одвічна непорушність двигтіла, скреготали кам'яні маси, ламався світ - і скелі в гніву одривали от матернього лона непокірних дітей. З того часу стоять одірвані скелі з застиглим виразом нелюдського жаху, дивлячись все на громади порожнім застиглим оком, кричучи вічно широко откритим ротом, німим криком мертвої маски» (III.128).

В окремих місцях гуманістична основа виступає зовсім не прикрито, проповідуючи найголовнішу цінність християнської моралі - любов до людей: героїня говорить про морську хвилю, яка символ єднання людей: «котиться в Африки хвиля і, як далекий братерський привіт, цілує скелі. І, може, та хвиля, що мила ноги араба, набігає тепер на мої ноги, як символ єднання» (III.125).

І ця краса природи цікавить письменника остільки, оскільки вона може безпосередньо вплинути на душу людини: «Од блакитних просторів на душі в мене було блакитно, тепло, просторо. Я був наче п'яний од духу дикого полину, що закляв скелі і напоїв повітря своїм диханням» (III.122).

Показуючи все те багатство і тонкість сприйняття барв, звуків природи, найтонших її нюансів у найскладніших переходах і зв'язках, показуючи процес наснаги душі у напрямку до прекрасного - через збагачення її природою в умовах повного звільнення людської особистості: від захопленого вбирання в себе голосів, барв і пахоців природи - до бажання активного творення краси. Краса природи збагачує людей, є джерелом їх поетичності, піднесеності, взаєморозуміння: «Дивно, що ми говорили навіть тоді, коли мовчали... що наші думки звучали в відповідь, як інші струни, коли зачепиш одну. Що коли я дивися на хмари над морем, вона бачила зараз, як їх тіні купались в синій воді. Або на хмаринку на скелі - я знав відповідь: «Я поцілунок неба» (III.127). Але природа здається мертвою, коли її не пропущено через людське сприяння: «Глухий, як скрипка, коли порвались у неї струни: німий, як людина, що несподівано втратила голос. Я її кликав, ту невідому...кликав, щоб разом читати книгу краси, яка для мене закривалась без неї. Я дививсь і не бачив» (III.135).

У «Сні» прекрасне в душах людей і прекрасне в природі постає не лише як єдине гармонійне ціле, а і в тісному взаємовідображенні. Сліпуча краса природи, помножена на красу людських почуттів, постає як ідеал розвитку людського духу. Адже поезія і краса невіддільні. «Без неї (поезії) життя - злочин» (III.139). Прекрасне герой розуміє насамперед як людське щастя. І саме з позиції прекрасного необхідно розвивати у школярів почуття гуманності, доброти, любові до природи та ближнього.

А новела «Сон» Коцюбинського містить у собі достатньо матеріалу для формування у підростаючого покоління вище згаданих якостей та рис характеру.

ЧАСТИНА ІІІ

ДРАМАТИЗМ ОПОВІДАННЯ «СМІХ» М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Першим відгуком на події, пов'язаними з буремними 1905 - 1912 роками, стало оповідання «Сміх». Як згадує М. Ф. Чернявський, то в 1905 році, коли він знов приїхав до Чернігова з Херсона й цікавився тим, що там робиться, Коцюбинський з великим обуренням говорив, як образив його й його дружину В-ний (можливо Вороний), який на мітингу заявив, що ні Коцюбинський, ні дружина його зовсім не соціал-демократи. Письменник був недужий і саме писав свій «Сміх». І вже на весні 1907 року він читав це оповідання гімназістам. І, як задує Персида Метрофанівна Березняк (1987-1966), Чернігівська вчителька-пенсіонерка, що навчалася в той час в гімназії і була знайома з родиною Коцюбинських, потім Михайло Михайлович розповів, що викликало у нього потребу написати цю новелу. На думку гімназистів, «Сміх» - це твір сатиричний, а автор доводив, що «Сміх» - це не сатира чубинських, а їх драма. Бо вони на мітингах відверто виступають проти експлуатації, боронячи права трудящих, а водночас у себе дома визискують людей і не помічають цього. Нестримний сміх Варвари, цей раптовий вибух класової ненависті, викликав у Валер'яні Чубинському усвідомлення невідповідності його слів з його ділами. Він побачив навкруги себе і в собі те, чого раніше не помічав. «Сміх» за ідеєю автора - трагедія ще не викристалізованих, не загартованих соціал-демократів.

І коли «одного разу йому сказали:

-Яка правдива і страшна ваша річ «Сміх».

Він недбало відмаїхнувся рукою:

-Та це ж запозичене і невміло зроблене, - в житті цей сміх страшний і законніший»¹.

Так. Повнота зображення, життєва правдивість характерів певною мірою залежить від глибини розкриття тих або інших ефективних чи просто незвичайних станів душі, психологічних бур, надлюдських випробувань, від уміння малювати зовнішній вигляд неврівноваженої або надломленої психіки. Йому не зраджує добреслугуючий у всьому принцип лаконізму, вміння кількома штрихами, деталями зовнішності відтінити душевну драму, показати щонайпекучіші болі і страждання.

Серед багатьох, власне всіх притаманних людині ефектів найбільшої уваги в Коцюбинського - художника заслужив сміх.

Зокрема з відтінком лютого шаленства, несамовитості, злостивої втіхи. Варвара не могла «здержати сміху, непереможного, п'яного, що клекотів у грудях і лиш як піну викидав окремі слова»(II.218). У зображенні цього вбивчого торжествуючого сміху автор, поряд з образною означеністю характеристики дає викінчений портретний малюнок: «Лице в неї налялось кров'ю, очі спалахнули, вона підперла боки червоними руками і хиталась од сміху, як п'яна, аж великі груди її скакали під заяложеним убранням»(II.218). Або: «землитстий колір обличчя», «синці під очима»(II.219), «босі ноги, холодні, червоні; брудні й порепані...як у тварини»(II.219).

Цей лаконізм портретів М. Коцюбинського йде в парі зі змістовою, емоційно-психологічною місткістю кожного складника. Письменник знаходить у зовнішності особи характерну деталь, робить її промовистою. Тонкий художник, він не випишує портрета, а лише окреслює його, кладе найважливіші мазки, найсуттєвіші контури і лінії. Та диво: з тієї деталі, з кількох штрихів постає перед нами особа, ніби висвічена наскрізними вогнями.

Ось адвокат Чубинський щойно піднявся зі сну, «...стояв напіводягнений...

і

¹Горький М. М.М.Коцюбинський /Спогади про М.Коцюбинського,-К.:Дніпро-1989-С.146

жмури́в посліпува́ті очі. Він ще не встиг накласти окуляри, погано бачив» (II.211). Так, справді можна не помітити або видати, що не помічаєш навколишнього. Тим більше, що й пані Наталя, дружина Чубинського, страждає також «короткозорістю» (П.209). А вбивчий сміх Варвари підсліпуватість адвоката змусив глянути іншими очима: «Великими, наляканими, гострими і незвичайно видющими» (II.218). Як бачимо, портретна деталь відтінює найсуттєвіше в цих характерах.

Таким чином, сміхом Варвари Коцюбинський не тільки розвінчує природу такого демократизму, цю драму Чубинських і їм подібних, а й викриває їхню короткозорість, карає їх і водночас співчуває. Тому цілком логічно і психологічно змотивованою є роз'язка оповідання - адвокат, засоромлений, пригнічений, щосили пхає прогонич і розчиняє вікно назустріч грізному клекоту вулиці.

Отже, під час аналізу твору «Сміх» слід зосередити увагу учнів на тому, що цей твір має не сатиричний, а драматичний характер. В ньому розкривається психологічна драма сім'ї Чубинських, яка зосереджена в їхній «короткозорості».

ЧАСТИНА ІУ

ЧИ ВАРТО ЗАСУДЖУВАТИ ІВАНА Й МАРІЮ

(ЗА ОПОВІДАННЯ М М. КОЦЮБИНСЬКОГО «В ДОРОЗІ»)

В 1907 році М. Коцюбинський написав оповідання «В дорозі». Сюжет цього оповідання побудований на показі внутрішньої боротьби в душі героя, на гострому антигоністичному конфлікті між почуттям вірності революційному обов'язку і природними для людини чарів музики і слова, принадності жінки. З цією метою Коцюбинський ставить свого героя в такі умови, за яких повинні найвиразливіше виявитись його принциповість, вірність своїй нелегкій справі. Кирило, головний герой оповідання, прибуває до незнайомого міста, знаходить «явку» і, чекаючи партійного доручення, живе на конспіративній квартирі незвичним для нього життям. Бо гаряча, тривожна атмосфера боротьби докорінно змінила юнака. Вона «приспала» в серці Кирила в його «двадцять три роки, подвоєні в тінях на худому обличчі, у зморщці на чолі» (II.258) те, що притаманно поетичній душі українця - зачарованість красою природи, почуття любові до дівчини, рідної землі, до праці на землі. А це любов зберегли колишній «мітинговий оратор» Іван і його дружина «Товариш Марія». І вони не є «двома пагінцями міщанського благополуччя на гнилому пні подружньої ідилії», яких ніщо не цікавило. Ці герої зберегли в собі рису, властиву українцям - любов до праці на землі та потяг приватної власності, що стало можливим за умов так званої «століпінської реакції». А буремні революційні події не відповідають їхньому характеру. Хоча «Марію цікавили часом деталі - одірвані бомбою ноги, скалічені діти, місце смертельної рани», та більше приваблювала турбота по господарству. І тому вони постають такими досить не привабливими в світосприйнятті Кирила-борця наприкінці твору: «На зеленій низині, облитій вечірнім сонцем, серед капусти, виднілись тільки їх круглі зади, великий чорний і менший синій, що нерухомо тулились рядочком, як емблема спокою».

Та й Кирила на певний час зачарувала природа, яка до цього часу «се були день або ніч, зима чи літо - час зручний або не зручний задля роботи». І от перед ним розкрилася її багата, животрепетна краса: дихання літньої ночі, «золотий напій повітря», кипіння молодого життя під подувом вітру, гойдання кошлатого гілля дерев, «тіні летючих хмар на зелених луках. Красу природи і її спокій нив хтиво, як спраглий воду, без думки і без сумніву, як щось належне, загублене щось і знайдене знову».

Вимушена бездіяльність змусила Кирила по-іншому глянути й на жінку. Досі вона існувала для нього як «товариш» чи «ворог». Та ось він зближується з дочкою

господарки Устею. Несподівана зустріч ранком, банальні розмови за вечерею, а потім прогулянка з дівчиною на луки, до лісу - і перед юнаком розкривається жіноча принадність Усті, і в його серці зароджується кохання.

І коли прийшов пакет з новим дорученням, юнак не поспішає розкривати його, хоч і відчуває ганебність своєї поведінки. Його *intermezzo* закінчується. Він відмовляється від права двадцяти літ на нове життя, права пити красу природи, її спокій без думки, без сумніву, від права на кохання, знову таки заради «мусиш», заради боротьби.

Як бачимо, ці поривання до боротьби не є природними навіть для такої людини як Кирило, бо він, як Іван та Марія, є українцем. А для характеру українця властива любов до землі, до праці. Прагнення до боротьби за певні революційні ідеали суперечить характеру українців.

Таким чином під час аналізу оповідання «В дорозі» слід зосередити увагу на любові до праці, до землі, до взаємовідносин між чоловіком і жінкою, розкрити їх красу зокрема на образах Івана, Марії, Кирила та Усті.

ЧАСТИНА У

ЧИ ДЛЯ ДІТЕЙ ОПОВІДАННЯ «ПОДАРУНОК НА ІМЕНІНИ» М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Важливе значення для розуміння поглядів письменника на виховання дітей у сім'ї має «Подарунок на іменини».

Воно призначено дорослому читачеві, але головний герой цього оповідання - гімназист, син квартального наглядача Доря Зайчик. Йому десять років і живе він в достатку. Реалістично, з м'яким гумором автор змальовує його портрет: «Доря стояв на порозі, сірий й незграбний у своїх довгих, аж до підлоги, гімназичних штанах, а батько дивися на його ноги, негнучкі й грубі, як в слоненяти» (III.240).

Доря - безпосередньо, лагідний хлопчик. Із щирим захопленням розповідає, як у гімназії «добре нам'яли» боки сину віце-губернатора. Від такої звістки його батька Карпа Петровича, чиновної людини, пройняло «неприємним холодком під мундиром». Хлопчик добре вчиться. У переддень іменин одержав з географії п'ятірку, роз'язав самостійно задачу. На іменини мати купила для нього іграшку - заводний пароплав. Та Карпо Петрович був незадоволений подарунком: не годиться хлопцеві «забавлятися цяцьками». Маючи свій погляд на виховання дитини, вирішив повести сина подивитися страту (страчуватимуть жінку, що кинула бомбу в губернатора). Мати спочатку вагалась, а потім «престижна», а точніше думка про те, що ні діти казначейші, ні поліцмейстера не можуть такого побачити, взяла гору. І ось піднімають Дорю до сходу сонця. З теплим співчуттям письменник змальовує сцену пробудження хлопчика, який ніяк не може прокинутись. І лише зачувши тріск пароплава, що цілу ніч «дрімав на помості, уткнувшись в канапу», підвівся, згадавши про свій день народження. Здавалося б, незначна деталь - тріск заводної іграшки, - але як багато вона важить для правдивої психологічної характеристики дитини. Епитетами «теплий», «золотистий» письменник підсилює у читача почуття симпатії до хлопчика, що з цікавістю почав розглядати ту іграшку. Коли батько сказав, що вони зараз десь поїдуть, Дорю охопило радісне й бентежне відчуття невідомого. Автор передав його у внутрішньому монологі хлопчика: «На рибу може? Тиха річка і босі ноги, якими можна бродить по пісочку...Вудилище - луком і сріблясте мигтіння рибки на волосінні. «Бовть!»-сказала вода, ковтнувши камінчик...А може, поїдуть кудись далеко-далеко...у невідомий город» (III.247).

Зорові образи («Вудилище - луком і сріблясте мигтіння рибки») у сполученні із слуховим («Бовть!»-сказала вода) допомагають яскравіше змалювати мрії хлопчика, показати безодню того провалля, що утворилися між прозоро-чистими сподіваннями дитини і безглузду жорстоким задумом батька. Дорі Зайчику

притаманний природний гумор. Він, наприклад, дотепно копіює манеру говорити директора гімназії. Навіть у небагатій на уяву квадратній голові Карпа Петровича, коли мова зайшла про наставника гімназистів, чітко вирізьбився його образ: «Пред ним (батьком) встав, наче живий, важкий директор з грубим, застиглим обличчям, налитий тупою пихою по сам картуз і нерухливий, як тільна корова» (III.249).

Після райдужних думок зненацька, мов град, упали на рожеві пелюстки сподівань хлопчика страшні слова кучера, що привіз їх до місця страти: «Повісять баришню зараз». Розгубленість Дорі від несподіваної звістки передано уривчастими фразами, що відбивають гарячкову роботу його мозку («Неправда...ти все жартуєш»...і т.д.). Світало. Почалося пробудження хлопчика від марних надій. Він бачить, як «сонце запалило криваві вогні на брилі кучера Семена». Дорі уявляється, що не кат, а Семен страчуватиме беззахисну людину. Образ «кривавих вогнів» немов промовляє про невідворотність страти. Не тямлючи себе, хлопчик каменем зірвався з гори на захист приреченої: «Не треба! Не руште!». Це був голос зраненої жорстокістю душі, голос відчайдушного протесту проти антилюдяної розправи над жінкою, який суперечить правилам християнської моралі, що плекались упродовж багатьох століть нашим народом.

Та за ці поривання, що генетично передані дитині-українцю, він був побитий батьком, який втратив ці національні цінності на шляху кар'єризму. Доря, морально опустошений, здригаючись від внутрішнього плачу, повертався в день іменин додому. Згасли світлі й радісні надії, придушені важким тягарем батькового вчинку, страшною картиною звірства (перед очима «все же гойдалась чорна фігура» страченої). Розпалена свідомість зродила думку про самогубство, але «йому стало жалко себе».

Страчував жінку Яким, його вихователь, що живе в їхній хаті. Ось кому він жорстоко, дуже жорстоко помститься.

Велику роль у творі відіграє і образ природи. Хоча б невеличка деталь: поява маленької пташки, яка безупинно кружляла над возом, ніби співчуваючи його біді, безупинно кружляла «то підіймалась, то опускалась з писком і з дрібним тріпотінням коротких крил», коли Доря з батьком поверталися додому. Цим автор проводить думку про те, що навіть природа в образі пташини протестує проти жорстокості. Він стверджує безглуздість, необдуманість вчинків дорослих, які калічать душу дитини. Вони породжують жорстокість (думка Дорі про те, що він «одрубає Якимові голову», яка є аморальною і суперечить самому призначенню людини на землі - творити добро).

Отже, враховуючи вікові особливості дитячої психіки, цей твір може бути сприйнятий учнями восьмикласниками саме в негативному плані. Діти, в основному, більше звертають увагу на сцени жорстокості (страта жінки, мета помститися Якому, який стратив «баришню»). Прослідковується хід думок про самогубство. А саме такі епізоди негативно впливають на виховання позитивних рис характеру: доброти, порядності, любові до ближнього - основних чинників християнської моралі.

ЧАСТИНА У І

РОЗДВОЄНЕ «Я» В НОВЕЛІ «ЦВІТ Я БЛУНІ» М. КОЦЮБІНСЬКОГО

Серед багатьох злободенних проблем, що хвилювали Коцюбинського як письменника і знайшли втілення в його художніх творах, була проблема соціально-психологічного взаємозв'язку між роздвоєним «я» - людиною і митцем. Спеціально цій проблемі присвячена його найкраща соціально-психологічна новела «Цвіт яблуні».

Новела «Цвіт яблуні» (1902) хвилюючий психологічний етюд, мистецька перлина у творчості Коцюбинського, що свідчить про своєрідність і новаторство письменника, про його глибоке розуміння ролі мистецтва як засобу, яке будить в людині енергію, волю до життя, потребу творчості. Тут Коцюбинський виявить себе

художником нової творчої манери. І для цього були вагомі причини. Бо, як згадує М. Ф. Чернявський, в 1901-1903 роках Коцюбинський зізнався йому, що з ним іноді твориться щось небезпечне:

« - Бувають у мене періоди безсонниць, великого пригнічення. Потім помалу нерви мої натягуються, чим далі дужче. Всі чуття мої загострюються. Я роблюсь надзвичайно чутливий, рухливий, веселий, кмітливий. Все дається мені легко. Все приймаю я і почуваю гостро, виразно. Творчість кипить в мені... Але я знаю, що вже десь близько-близько скупчується хмара, що вслід за цим буде період упадку. Що чорна меланхолія обгорне мене. Що я буду довго й тяжко нездужати, поки потроху знов прийду до норми.»¹

Поштовхом до написання новели «Цвіт яблуні» була одна з хвороб його власної дитини. Вони були гарні, ласкаві (його діти). Але часто хворіли, та за ними був добрий догляд, і хвороби минали щасливо.

Хоча під час читання новели складається протилежне враження. Ось один із спогадів Олександри Аплаксіної - співробітниці із статбюро в Чернігові та коханої жінки Михайла Коцюбинського про одну з вечірок на прикінці 1905 року: «Коцюбинський сидів самітньо у глибині кімнати. Я прямувала до нього.

З неприхованою радістю я привіталася з Михайлом Михайловичем і помітила, як зрадів і він цій несподіваній зустрічі. Він поступився мені своїм стільцем і поклав руку на його спинку. Проте нам не вдалося промовити жодного словечка, до нього підійшли і попросили читати.

Читав Коцюбинський гарно - чітко і виразно. Читав він «Цвіт яблуні».

Скінчивши читання, Коцюбинський підійшов до мене. Хтось приніс йому стільця. Я, між іншим, спитала у Михайла Михайловича, чи вмирала в нього дитина.

- Ні, - відповів він.

- Мене часто запитують про це, - додав він потім.»

Цим і пояснюється стиль написаного твору. Це виключно психологічна, без побутових описів, новела вражає тонкістю аналізу і самоаналізу почуттів, настрою головного героя-художника, який переживає безмежне горе: за стіною, в другій кімнаті помирає його єдина маленька донька. До найдрібніших деталей з'ясовано, що він відчуває, що думає, як весь час змінюється його настрій, як він поводить себе і як батько, і як художник, як сприймає смерть. Франко зазначав: «Ця новела виявляє руку великого майстера і незвичайно тонку обсервацію дуже зложеного психологічного процесу - враження письменника, у якого вмирає одинока улюблена дитина і якого фантазія при тім, насупереч його волі, нотує і складає всі деталі - як матеріал для «будучого» твору»².

Роздумами над вічною темою - темою життя і смерті Коцюбинський усім змістом своєї новели стверджує одвічність і непереможність життя, а смерть лише необхідне явище в безконечному процесі життя. Він утверджує його красу і силу.

Герой новели «Цвіт яблуні» - письменник, батько - художник, у якого вмирає дитина - трирічна Оленка. Від цілком природних переживань він втратив відчуття часу, втратив сон. В тривозі й напруженому чеканні він не може сидіти нерухомо і вже третю ніч ходить по кімнаті з кутка в куток. Його хата починає здаватись йому «каютою корабля, що пливе десь у невідомому чорному морі» разом з ним, з його тугою й жахом, а в край напружені нерви збуджують увагу до всього, що є в кімнаті. У стані гострої спостережливості, «чуткий, як настроєна арфа», він уявляє, як у сусідній кімнаті вмирає його дитина, «як ходять під рядном її груди, як вона розтулює спечені губи і ловить повітря» (II.412), чує крізь зачинені двері її свистячий подих.

Але до основного мотиву - горя, яким заповнена душа героя, непомітно підкрадається інший мотив - письменникові приємно, що знайшов ефектний матеріал.

¹ Чернявський М. Ф. Червона лілея / Спогади про М.Коцюбинського. - К. : Дніпро.1989. - С.57

² Жук Н. Й. Коцюбинський про психологію життя митця / У вінок М. Коцюбинському. - К. : 1962. - С.96

Починається боротьба почуттів роздвоєного «я». Як батько, він відчуває невтішне горе і жаль. Він не хоче від нього втекти і не може, хоч і не спроможний слухати передсмертне конання вмираючої дитини. Художник відчуває, що «всі жилки болять од того свисту». Немов у калейдоскопі, змінюється складна й різноманітна течія його почувань і настроїв. Тривога породжує безнадію, безнадія змінюється вірою, віра викликає протест проти безглуздя смерті.

Страждаючи як батько, в цей час як художник він спостережливий, помічає всі деталі обстановки в кабінеті, фарби, лінії, кольори, гру світла і тіней, відчуває, що ці враження згодом стануть йому матеріалом для майбутньої роботи. Він звертається до своєї пам'яті: «Я знаю, на що ти записуєш усе те, моя мучителько! Воно здасться тобі...колись..як матеріал» (II.149)

Навіть найлютіше горе не може зупинити творчої уяви митця. В тривожному напруженні його думка працює над початком задуманого твору. В нього виникає свавільна в таку напружену хвилину думка: «Чому мені б не взяти такої ночі до того епізоду розпочатого мною роману?»(II.143). І перед письменником постають зримі картини майбутнього твору: «Ціле море дерев у цвіту..м'якими чорними хвилями котиться навкруги...спить містечко, як купа чорних скель...ні звука, ні блиску над хмарним небом. Тільки запахи душать груди та тріпочуться оддалє глухе калатало, немов перебої серця незримого велетня» (II.143). Безліч кольорових епітетів передають радість від веселкобарвної і сонячної краси замлі. Письменник бачить найтонші, найніжніші відтінки кольору, для яких часто бракувало слів у нашій мові, - й він творив сам назви кольору, даючи то комбінації відомих назв, то вказуючи на матеріал певного забарвлення. Скільки треба було мати неповторної індивідуалізованої спостережливості, щоб помітити найсуттєвіші відтінки між барвами цвіту сливи й вишні ось у такому образі весняного цвітіння: «Дерева цвіли. Слонова кость сливок, синяна біль вишень, рожеві пуп'янки яблунь, наче стулені губки, корінний дух груш. Кожне дерево - як музикальний струмент.

Крізь цвітучі галузьки дерев дивилось небо...такими синіми молодими очима» (III.307)

У Коцюбинського є «перловий тон» і «блакитно-каламутний колір», «важке срібло полинів» і т.д. Дороги в нього не просто сірі, а як у художника-імпрісїоніста - фіолетові, бо такими вони здаються при відповідному освітленні.

Але інше, батьківське «я» розцінює такі думки як проступок перед умираючою. Герой раптом жахається, що в такий страшний момент він почав думати про свій майбутній твір. Напружуючи слух, він чує голоси в кімнаті, що доносять якісь слова, але в пам'яті чомусь лишається одне тільки слово: «гідрохінон». Часте повторення цього слова приносить полегкість гарячим очам митця, вони спочивають, і перед ними знову стеляться «довгі зелені луки з такою свіжою травою».

І навіть у момент страшної катастрофи, коли останній подих злетів з дитячих уст, згорьований батько-художник відчуває, що не може не спостерігати всіх деталей страшного моменту. Його очі й мозок усе фіксують, усе записують. «І те велике ліжко з маленьким тілом, і несміливе світло раннього ранку, що обняло цю сіру хату...і забути на столі незгашену свічку, що крізь зелену умбрельку кидає мертві тони на вид дитини...і порозливану долі воду, і блиск свічки на пляшці з лікарством...Щоб не забути...щоб нічого не забути...ні тих ребер, що в останнім диханні то підіймають, то опускають рядно...ні тих, мертвих уже, золотих кучерів, розсипаних по подушці, а ні теплого запаху холодніючого тіла, що виповнює хату...Все воно здається мені...колись...як матеріал...Я все чую, я розумію, хтось мені говорить про се, хтось другий, що сидить у мені...Я знаю, що то він дивиться моїми очима, що то він ненажерливо пам'яттю письменника всичує в себе сю картину смерті на світланні життя...» (II.147).

Він не витримує більше і тікає в сад. Квітуча весняна природа, веселе щебетання пташок затамовують біль, вливають нові сили в роз'ятрене горем серце. В уяві батька постає живий образ дитини з ніжно рожевими щічками, з шовковими кучерями, з синіми оченятами, в яких просвічувалась її чиста, дитяча душа.

Образ дитини гармонійно зливається з ніжним яблуневим цвітом, що бував навкруги, і батько-митець нарвав повні руки цвіту яблуні, що в слов'янській міфології є символом видання заміж нареченої, тобто єднання. А в даному випадку це є єдиним місточком між життям і смертю прекрасної дитини; Коцюбинський, неначе ненароком, згадує цвіт вишні в саду, що символізує дівочу вроду і, разом з тим, детально вимальовує портрет дитини. Це і цвіт груші, який є предметом ніжного пілкування дівчат. Принісши яблуневий цвіт до хати, обклавши мертве тіло рожевим цвітом, раптом відчуває, що це мертве тіло йому чуже і немає ніякого зв'язку з його живим організмом.

Герой відчуває сум, кохання не до цього тіла, а до того, що лишилось у пам'яті і «відбилось там золотим промінням».

І знову «я» митця заговорило в ньому і примушувало фіксувати все: «І сю безвладність тіла серед цвіту яблуні, і гру світла на посинілих лицах...»(II.143). І, немов відчуваючи провину, розцінюючи такі думки як проступок перед мертвою дитиною, він звертається до неї з питанням: «Моя мила донечко, ти не гніваєшся на мене?», - і в цьому питанні чується слізна інтонація прохання пробачити йому за те, що він, митець, не може не помічати гострим зором художника того, що діється навкруги. Делікатно, в межах людського тримаються в Коцюбинського професійні почуття митця. А якщо вони й сильніше дають про себе знати, то в усякому разі не як ворожі людині сили.

Цей же яблуневий цвіт поєднав життя і смерть самого М.Коцюбинського. В своїх спогадах травня та жовтня 1937 року Олександра Аплаксіна пише:

«Я поехала на Лисковицу, к садовнику Зборовскому, где Михаил Михайлович всегда покупал цветы для меня. Здесь я хотела подобрать цветы, чтобы проводить в последний путь... На ступеньках дома Жуков мы плели венки. Но я никак не могла сосредоточиться, венки у меня не выходили. Анастасия Григорьевна брала их из моих рук и быстро мастерски переделывала.

Цветы несли непрерывно...

Кто-то принёс корзину белорозового цвета яблоки.

«Цвет яблони» - скорбно мелькнула мысль. Я вспомнила, что Михаил Михайлович писал мне из Капри, во время своего последнего пребывания там, как приятно было ему там видеть расцветшую яблоню. Я придвинула к себе корзину с ветками расцветшей яблони и быстро сплела венок из одного цвета яблони. Он был самый красивый среди венков.

Анастасия Григорьевна потом рассказывала мне, что именно этот венок был положен кем-то в головах гроба Михаила Михайловича»¹.

Образ зірваного цвіту глибоко входить у душу нещасного батька, асоціюється в уяві читача з передчасно перерваним життям дитини, стає тим завершальним акордом, який характеризує справжній мистецький твір.

Отже, аналізуючи даний твір на уроці позакласного читання у восьмому класі, слід звернути увагу учнів на психологічне напруження даного оповідання, зупинитися на аналізі найбільш психологічно напружених моментів. Акцентувати увагу на любові письменника до природи рідного краю. Зокрема на яблуні, її цвіту. Як згадує М. Ф. Чернявський, то «яблуні в саду Коцюбинського цвіли чудово», і в момент написання оповідання «Я блуневий цвіт» «були вони тоді молоді й саме в силі, як і сам господар їх».

Щоб викликати інтерес до духовних надбань нашого народу, слід зупинитися і на народознавчих елементах. Зокрема пояснити значення цвіту яблуні, вишні, груші. Адже

тільки цим ми можемо зацікавити дітей до самоосвітньої роботи. А щоб підкреслити роль самоосвіти у досягненні певної мети, слід взяти епіграфом до уроку слова М. Коцюбинського: «Не бійтесь домагатися поставленої мети, якщо вона правильна,

¹ Стебун И.И. История одной потаённой любви. - Донецк. - 1999, -316 с.

якщо вона розкриває ваші сили», сказані Тамарі Іванівні Бобир в Чернігові, яка досягла своєї мети і стала педагогом

Варто також ознайомити дітей з творчою манерою письма Михайла Коцюбинського. Як згадує Чернявський, під час однієї з вечірок, при бесіді з Борисом Грінченком, він зауважує, що пише свої твори тільки після того, як все це переосмислить, обговорить у колі своєї сім'ї з друзями і лише потім лягають перші рядки на папір. Цим і пояснюється висока майстерність письменника у написанні новел.

ВИСНОВОК

У даній роботі проаналізовано твори малої прози Михайла Коцюбинського через призму розкриття відображених у творах життєвих явищ людських характерів, суспільних відносин з метою формування в читачів естетичних поглядів, смаків і потреб, що відповідають вимогам сучасності, плекаючи в душах підростаючого покоління почуття патріотизму і національної ідеї, яка відбиває глибинні і сутнісні інтереси народу.

Так, опрацьовуючи в початкових класах казочки М. Коцюбинського, у школярів необхідно виховувати такі риси вдачі як чесність, справедливість, доброта, повага до старших, взаємоповага, любов до праці. Саме такі риси вдачі притаманні українцям, і на це слід звернути особливу увагу учнів, формуючи їх національну самосвідомість та плекаючи національну ідею.

Вивчаючи оповідання «Ялинка» в п'ятому класі, слід звернути увагу на народознавчі елементи: св'ято Різдва і обрядова їжа - кутя, їх значення і роль в житті, побуті українців.

Під час вивчення малої прози в старших класах слід звернути увагу на любов до рідної землі, до праці на ній (під час аналізу оповідання «В дорозі»), любові до ближнього (під час аналізу поеми «Сон»). Про роль та значення таких символів слов'янської міфології як сонце, зозуля, жайворонок та інше з'ясуємо під час аналізу новели «INTERMEZZO».

Опрацьовуючи оповідання «Подарунок на іменини» під час позакласного читання, не слід акцентувати увагу на таких негативних епізодах як спроба самогубства головного героя, його намірів помститися Якимові (одрубати йому голову), адже це суперечить законам християнської моралі, якої здавна дотримуються українці.

Як альтернативний варіант пропонується на уроці з позакласного читання розглянути новелу «Цвіт яблуні». Цей твір містить у собі досить багатий народознавчий матеріал. І, не дивлячись на досить велике психологічне навантаження даної новели (у художника помирає дитина), діти досить добре сприймають задум автора і розуміють зміст твору. Розглянувши лише один народознавчий елемент (значення цвіту яблуні в слов'янській міфології), діти з зацікавленням шляхом самоосвітньої роботи легко можуть пояснити значення інших символів у творі.

Матеріал даної роботи може бути використаний учителями-словесниками в своїй роботі як повністю, так і частково.

1. Аврахов Г. Майстерність портрета у М. Коцюбинського /У вінок М. Коцюбинському - К. : 1962.
2. Алексюк М. Загальні методи навчання в школі. - К. : Рад.шк., 1981.
3. Бандура О.М. Здійснення міжпредметних зв'язків на уроках української літератури - К. : Рад.шк., 1981, - С.49.
4. Березняк О, Вихователь молоді /Спогади про М. Коцюбинського - К.: Дніпро, 1989 - С, 98-105.
5. Бацула Г. Деякі питання психології у творчості М. Коцюбинського / У вінок М. Коцюбинському - К. : 1962.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал /Розділи з книжки //Дивослово.- 1996.-№4-С.55-58
7. Горький М. М. Коцюбинський /Спогади про М. Коцюбинського - К.: Дніпро , -1998 - С.143-148
8. Денисюк І. Барви і звуки мови /У вінок М.Коцюбинському. - К.: 1962
9. Кононеко П. М.Коцюбинський і тема землі та селянства в літературі /У вінок М.Коцюбинському. - К.: 1962
- 10.Ковальчук О. Виховання в учнів відчуття тексту //Дивослово.- 1996.- №6.- С.42-43
- 11.Костюк Г. Вікова психологія. - К.: Рад.шк.,1976
- 12.Кузь В.Г. Основи національного виховання. - К.: 1993
- 13.Кузнєцов Ю.Б. Слідами Феї Моргани. - К.: Рад.шк. -1990
- 14.Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. - К.: Либідь 1994
- 15.Майоров Твори Коцюбинського для дітей і про дітей // УЛМШ, 1979.- №2. - С.21-32
- 16.Пасічник Е. Аспекти і прийоми аналізу художнього твору //УЛМШ, 1982.-№8.- С.30-32
- 17.Пасічник Е., Волошина Н. Концепція літературної освіти //УЛМШ, 1994.- № -С.26-32
- 18.Потапенко О. Та ін. Шкільний словник з українознавства.-К.: Укр.письменник.-1995
- 19.Потупейко М. М.Коцюбинський. Ранній період життя і творчості.-К.:1964
- 20.Саміловський О. Із спогадів про М. Коцюбинського /Спогади про М.Коцюбинського.-К.: Дніпро 1989
- 21.Стебун І. История одной потаённой любви. - Донецьк.: 1999
- 22.Ткаченко Н. «Ялинка» і «Ранок у лісі» М.Коцюбинського //УЛМШ, 1970. -№11.- С.61-64
- 23.Фролов К. Прекрасне у новелах М.Коцюбинського /У вінок М.Коцюбинському - К.:1962
- 24.Хропко П. Історія української літератури к.ХІХ п.ХХ ст. -К.: Вища школа. - 1991
- 25.Чернявський М. Червона лілея / Спогади про М.Коцюбинського.-К.: Дніпро 1989

